

Anyám tyúkjá (1)-(2)

DIGITÁLIS TYÚK

OKTATÁSI PROJEKT

Orbán Ottó:

A magyar népdalhoz

A 'DIGITÁLIS TYÚK' OKTATÁSI PROJEKTRŐL

Az Örkény Színház 2014-ben mutatta be „a magyar irodalom kötelező verseit” megszólaltató *Anyám tyúkjá (1)*, majd 2017-ben az *Anyám tyúkjá (2)* című előadást. Mindkét produkció évek óta repertoáron van, a siker azt mutatja, hogy a közönség szeret ebben a formában találkozni a jól ismert versekkel.

A Digitális tyúk akkor búj ki a tojásból, amikor Magyarországon a COVID-19 vírus miatt elindult “a tantermen kívüli, digitális munkarendű oktatás”, és megnőtt az igény az online mozgósítható tanulási lehetőségek iránt.

A Digitális tyúk “válogat a kendermagban”: felcsippent egyet-egyét a két előadásban elhangzó mintegy 150 vers közül, mi pedig felidézzük a vershez kapcsolódó olvasási élményeinket, és ismét ránézünk a színpadi törtémesre...

A színházi élmény megidézéséhez a két előadás premierjén rögzített, egykamerás felvételeket használjuk, amelyek eredetileg a színház archívuma számára készültek, és természetesen nem vetekedhetnek egy profi színházi közvetítés technikai színvonalával. Az élő színpad varázsával sem vehetik fel a versenyt. A játék, a gondolkodás során tehát mozgósítjuk a színházi emlékeket. És persze a képzeletünket, ami nélkül a színház sem tudna hatni ránk soha.

HOGY ÉL A VERS A SZÍNPADON?

Várad Szabolcs költő, a két produkció verseinek válogatója a Magyar tanárok Egyesülete és az Örkény Színház közösen megrendezett konferenciáján¹ [Hogy él a vers a színpadon?](#) címmel tartott előadást. Ezt a címet vesszük kölcsön, és az ő gondolatmenetét használjuk sorvezetőnek, amikor egy-egy vershez közelítünk.

Az *Anyám tyúkjá (1.)* és az *Anyám tyúkjá (2.)* két önálló színdarab, amelyeknek – ahogy Várad Szabolcs fogalmaz – a párbeszédbe elegyedő versek a szereplői. Az egy-egy láncolatra felfűződő versek egymással folytatott beszélgetését természetesen csak a színházba látogató néző tudja meghallgatni. A szemeztetéssel azonban megpróbálunk néhány versszereplőnek külön-külön is mélyen a szemébe nézni...

¹ A konferenciáról bővebben: [>>> A színház iskolája 3](#)

ORBÁN OTTÓ

A MAGYAR NÉPDALHOZ

Most, mikor sok senki mellén
ki vagy tűzve, mint a jelvény,
nekem maradj, aki voltál,
nem babona, nem is oltár,

de maga a láthatatlan,
ahogy látlak száz alakban,
véletlenül habart végzet,
több s kevesebb, mint művészet;

dallamív, mely melizmáit
hajlítgatva szinte világít –
mintha öreg paraszt lenne,
maga az idő sóhajt benne:

katonának vitt legények,
ingben elföldelt szegények
nézik a csillagos eget,
sírtak alatta eleget.

Sírnék én is, de dühömben,
hogy ott rohadunk a régi körben,
s föltámadnak a holt rögeszmék –
láthatom újra a közös ügy vesztét.

Szellemem ép, testem romban.
Téged hívlak nagy bajomban,
dudorászlak, hogy segíts meg,
a rontástól szabadíts meg:

gyűlöljek csak aljas elvet,
ne a földet, ne a nyelvet,
nézhessek rád, mint a napra,
melyen nem üt ki a lepra.

Kit Kőműves Kelemenné
vére bűvölt elevenné,
elevenné és szilárddá,
mítoszi, kerek világgá,

benned minden, amilyen volt,
fény síkálta kád a mennybolt,
teli sötét szenvedéssel,
melynek csöppje sem enyész el,

s nincs múlt, jelen, sem jövőendő
csak egy vastag gyapjúkendő,
annak bolyhos melegében
ringok a világ ölében.

(1992)

ÖRKÉNY SZÍNHÁZ – IRAM

A **Digitális tyúk** projekt stábjá:

Konceptió és szövegek: **HUDÁKY RITA**
Videó: **SZAKÁCS ESZTER**

Pedagógus konzulens: **IVÁNYI-SZABÓ RITA**
KODÁCSI BOGLÁRKA

<https://iram.orkenyszinhaz.hu/digitalistyuk/>

2020

A VERS SZÍNPADA – GONDOLKOZZ VELÜNK!

Mielőtt megnézed az *Anyám tyúkja (1)* premierjén készült felvételt, érdemes előzetesen is elmélyülni a szövegben. Hogyan elevenedik meg a vers a képzeleted színpadán?

Gondolatébresztőként [Várady Szabolcs Hogy él a vers a színpadon?](#) című esszejéből emelünk ki részleteket. A szöveget teljes egészében [ITT](#) olvashatod el.

1 'értelem és forma'

"Vita tárgya olykor, hogy mi jobb: olvasni a verset vagy hallgatni? Továbbá, hogy ha elmondják, elszavalják, mit kell benne hangsúlyozni: a formát vagy az 'értelem'? Itt persze mindjárt az a kérdés is felmerül, hogy mi a vers értelme." – [írja Várady Szabolcs. >>>](#)

"A költők rendszerint a formát hangsúlyozzák. Vagy mondjuk óvatosabban: hangsúlyozzák a formát. Ahogy olykor a szemükre vetik: kántálnak /.../ úgy tetszik, számukra az a vers legfőbb tartalma, hogy formája van" [>>>](#)

- Milyen emberként képzeled el azt a versbeszélőt, aki megszólítja a magyar népdalt?
 - fővárosi gimnazistaként?
 - külföldiként?
 - vidéki hivatalnokként?
 - vagy bárki másként? Például?
- Kinek milyen mondandója, megszólalási oka lehet?
- Milyen műfajú és milyen stílusú szövegre számíthat az cím alapján?
 -
- Megváltoztatja-e a műfajról alkotott elképzelésedet a vers olvasása?
- Melyik nagy magyar verset idézi meg *A magyar népdalhoz* utolsó versszakának első sora?
- Mit gondolsz Orbán Ottó versének a formájáról és az értelméről? Összhangot vagy szembenállást érzékel az forma és az értelem (jelentés) között? Melyik ragadja meg inkább a figyelmedet az olvasáskor?
- Mennyire szabja meg a versmondást a vers kötött ritmusa? Mennyire szabad vagy érdeemes skandálni?
- Mennyiben határozhatják meg a versmondást az értelemhez kötődő ritmustényezők, például a mondatok hossza és a mondatokat tagoló írásjelek?

2 'indulatmenet'

"A versek szerkezetének megjelölésére Füst Milán az 'indulatmenet' szót használta. /.../ a crescendókat, decrescendókat figyelve a vers zenei leképezése sem tűnik lehetetlennek." [>>>](#)

- Milyen *A magyar népdalhoz* "indulatmenete"? Hogyan kottáznád le, esetleg rajzolnád meg (vagy ábrázolnád más módon) a lélekben bejárt út íveit?
 - A 4. versszak utolsó két sora megidéz egy magyar népdalt. Melyiket? Ha nem tudod, nézz utána!
- Próbáld ráénekelni ennek a népdalnak a dallamára Orbán Ottó versét! Figyeld meg, a vers mely pontjain nem lehetséges ez! Mi lehet az oka a szándékos rontásoknak?

3 'mint a műfordító'

[A színész] "természetesen az ellenkező irányból, kívülről közelít a vershez.² Tevékenységét Babits [...] a műfordítóéhoz hasonlítja: úgy egyensúlyoz a vers zenéje és értelmi menete közt, mint a műfordító. Amit elveszít a vámon, azt megnyerheti a réven: a saját eszközeivel, a saját egyéniségéből végül is teljes, új műalkotást tud létrehozni, »amely – mondja Babits – nem azonos a költő művével, de nem is egészen idegen attól.«." >>>

• Válassz versmondót az általad ismert színészek közül! Milyennek képzelned el az ő előadásában Orbán Ottó versét? Az előadó személye hogyan befolyásolja, esetleg változtathatja meg a vers jelentését?

4 'a vers színpada'

"Némi túlzással azt mondhatnánk, a vers színpadán a szavak a szereplők, a cselekmény az egymáshoz való viszonyuk, konfliktusaik és egymásra találásaik, valamint – nem utolsósorban – formába rendeződésük története. [...]"

Babits [...] arról beszél, hogy a szavaló nemcsak olyan, mint a fordító, hanem olyan is, mint az illusztrátor: képet társít a szöveghez. Ahogy egy regény illusztrátora a szavakban megjelenített szereplők testi valóját mutatja meg, úgy a vers előadójának élő hangja, arckifejezése, mozdulatai is mást tudnak és mást kénytelenek megfogni a valóságból, mint amit a költő a saját eszközeivel, a szavakkal létrehoz. »Mert más az érzés drámai oldala – mondja Babits –, mint a lírai: és az előadó, éppen eszközeinél fogva, akarva, nem akarva kényszerül ezt a drámai oldalt is kidomborítani.«." >>>

"a vers színpadán a szavak a szereplők" – Milyen szereplői vannak ennek a versnek?

• Keress olyan szavakat, kifejezéseket, amelyek a vers különböző nyelvi rétegeibe tartoznak:

- a népdalok jellegzetes képei
- egy értelmiségi beszélő fogalomhasználata
- szokatlan vagy újszerűen költői képek
- hétköznapi nyelv

„Egy ilyen színházi este pedig többek közt arról is szól, hogy a versnek – és itt megint Babitsra utalnék vissza – van drámai oldala is, a lírai mellett. Gyakran szól valakihez vagy akár valamihez, Orbán Ottó a magyar népdalhoz, Csokonai a reményhez, vagy éppen önmagát szólítja meg a költő, és persze az olvasót mindenképpen [...]" >>>

• A te képzeletedben milyen helyzet illik jobban a szöveghez: nyilvános, hallgatóság előtti megszólalás vagy magányos versmondás?

Tehát: Legyenek-e a versmondón kívül is színészek a színpadon? Kihez beszéljen a színész? Valakihez a színpadon? Önmagához? A közönséghez?

² A költőkkel szemben, akik – Várady Szabolcs elemzése szerint – saját verseik elmondása során gyakran inkább „belülről”, a forma felől építkeznek.

INDULAT ÉS MENEDÉK

1 'műfaj'

Cím

A vers címe alapján a szöveg különleges megszólítottja egy magasztos, tisztelettel övezett fogalom: "a magyar népdal". A fogalmak, eszmények, különösen tisztelt emberek vagy embercsoportok versben történő virtuális megszólítása egy jól ismert költészeti konvenció, amelynek nagy hagyományú alapműfaja az óda.

Óda

Az óda emelkedett hangú, rendszerint bonyolult ritmikájú és felépítésű lírai műfaj, amely alkalmi költeményként általában nagy történelmi események, évfordulók vagy ünnepek ürügyén szólal meg. A költői hang retorikus szózatot intéz egy nagyra becsült történelmi személyhez, kortárshoz, közösséghez vagy akár egy eszméhez, értéktelített fogalomhoz. A műfajt általánosan jellemző ünnepélyes hangütést egyetemes érvényű bölcselkedés, általános emberi, erkölcsi értékek megfogalmazása, megvallása teszi indokolttá. Az ódát a klasszicista irodalomfelfogás a lírai műfajok csúcsára helyezte.

Népdal

Orbán Ottó verse a 'magyar népdal'-t szólítja meg. A 19. századi népiesség és romantika idején a szépirodalom Európa-szerte a helyi, nemzeti, népi hagyományok felé fordult, ami hozzájárult a népdal szimbolikus felértékelődéséhez. A népdalokat Magyarországon is intenzíven kutatni, gyűjteni kezdték, és formaviláguk, motívumkincsük nagy hatást gyakorolt a nemzeti irodalom formálódására és önképére. Kodály Zoltán sokat idézett szavai szerint "a magyar népdal az egész magyar lélek tükre".

2 'forma'

Felező nyolcas

Az ódai megszólalást előrevetítő címmel ellentétben a versforma nem emlékeztet az ódák többnyire bonyolult, nagy ívű ritmus- és formavilágára. Mégis szoros kapcsolatban van a címmel, hiszen épp a megszólított, azaz a magyar népdal egyik legjellemzőbb sorfajtaját használja: a páros rímelésű, kétütemű, felező nyolcast. Olyan, szinte magától skandalódó ritmust, amelynek felismeréséhez, népdalként vagy népdalra emlékeztető szöveggént való azonosításához – az ódával ellentétben – egyáltalán nem kell irodalomban jártas befogadónak lenni.

Rontás

Éppen a könnyű ritmizálhatóság miatt feltűnő azonban, hogy a negyvenből öt sor szótagszáma, ritmusa “el van rontva”. Először a harmadik versszakban, ahol épp az a forma, ritmus, dallam válik témává, amit a szöveg maga is használ. Talán árulkodó (játékos-ironikus?) gesztus ez, hogy épp a “hajlítgatás” és a “sóhajtás” motívumánál nyúlik meg a sor:

dallamív, mely melizmáit
hajlítgatva szinte világít – /9/
mintha öreg paraszt lenne,
maga az idő sóhajt benne: /9/

Másodszor pedig az ötödik versszakban, az indulati csúcsponton, ahol szinte kontrollvesztetten törnek ki a dühös mondatok a kötött szótagszám rendjéből:

Sírnék én is, de dühömben,
hogy ott rohadunk a régi körben, /10/
s föltámadnak a holt rögeszmék – /9/
láthatom újra a közös ügy vesztét. /11/

3 ‘tartalom’

Érzések és nyilvánosság

Az óda műfaja alkalmas az erős érzések formátumos kifejtésére. Az ódában megszólaló költői hang jelentősnek, nyilvános kihangosításra érdemesnek tartja azt az érzelmi viszonyt, amely őt a költői tárgyhoz fűzi. A jellegzetes címadási formula (név vagy fogalom + -hoz rag) mintha önmagában is egy virtuálisan nyílt, közönség előtti térbe, a magánbeszéd szférájából a nyilvánosság elé pozicionálná a megszólalást, és ugyanezt erősíti a közösségi értékek felmutatásához kapcsolódó, méltóságteljes műfaji hagyomány.

Felcsattanás

Erős érzelmi töltéssel, ám méltóságteljes emelkedettség helyett támadó, elhatárolódó felcsattanással kezdődik Orbán Ottó verse. Az első szó, a *most* tartalmát nem bontja ki a szöveg, legfeljebb a megjelenés dátumából következtethet az olvasó a megszólalás kulturális, politikai kontextusára. A négy versszakos első versmondat állítása egyértelmű: azokkal (a senkikkel) szemben, akik (most, azaz aktuálisan) ideologikus, leegyszerűsítő hivatkozásként (jelvényként) használják a népdalt, a beszélő saját definíciót alkot, és a saját viszonyát fogalmazza meg a költészet e formájához.

Mi a népdal?

A bonyolult költői meghatározás (2-3. versszak) személyessége és fogalomhasználata miatt is élesen elüt a népdalok nyelvétől, majd a kettőspont után egy “igazi” népdal megidézése, megszólaltatása következik (4. versszak), aminek témája a háború által okozott pusztulás és a szenvedés.

Közéleti költészet

Ez a téma hívja elő ismét a személyes érintettséget és vele azokat a haragos sorokat, amelyek mintegy szétrobbantják a népdalformával vállalt felező nyolcast (5. versszak) –, a beszélő itt a nemzet sorsa fölötti elkeseredést ostorozó indulattal kifejező közéleti költészeti hagyomány szellemében szólal meg.

Segítségkérés

A vers második felét az ódák, illetve himnuszok műfaji sémája határozza meg: a beszélő esendő helyzetét, nyomorúságát megvallva fordul segítségért a megszólítotthoz, akit istenségként dicsér, magasztal. A saját állapot megvallásának kiindulópontja a vers legrövidebb mondata: "Szellemem ép, testem romban." A helyes gondolkodás képességét, a rációt (szellem) a beszélő magáénak vallja, a testi egészségével kapcsolatban pedig nem fogalmaz meg kérést. Kiszolgáltatottságát, esendőségét (a 6. versszakban említett nagy baját, a rontást) tehát nem ez a két dolog, hanem valami más okozza: könyörgésében a gyűlölet, a harag, az undor ellen, következőképpen a haza (a föld, a nyelv) iránti szeretet megerősítése érdekében kér támogatást (7. versszak) – az érzelmi állapotában vágyik változásra, az érzelmei okoznak neki szenvedést.

Harag

Szóhasználata rendre leleplezi azt az eleven indulatot, haragot (*senkik, rohadunk, aljas, lepra*), amit a népdalt jelvényként viselők (a népi, nemzeti kultúrára felszínies, hazug politikai frázisként hivatkozók) és politikájuk váltanak ki benne. A szidalmazó szavak ugyanolyan kényelmetlenül disszonánsak az ódai és a népdalos hagyománnyal és hagyományért egyaránt küzdelmet folytató, viaskodó versben, mint amilyen rombolók a negatív érzelmek az egyén (sőt az alkotó) számára.

Magasztalás

A kérés teljesülésére tehát csak akkor van esély, ha a harag tárgya helyett a megszólított felé tud fordulni a beszélő: a 8-9. versszakban olvasható magasztalás nagyszabású képek segítségével definiálja és dicsőíti az áldozatok és a szenvedések történetét is őrző 'népdalt', azaz a nemzeti kultúrát (8-9. versszak).

Vigasztaló menedék

Ekkorra már újra bízni lehet a felező nyolcasok ritmusában, amit a vers közepén még széteséssel fenyegetett a harag. Talán ez a ringató népdal-ritmus bizonyul gyógyító erejűnek, talán az ódai keretbe foglalt, magasztalással egybekötött kérés űzi el végül a 'rontást'. Mindenesetre a vers végére eltűnik a disszonancia és a harag, mintha a népdal örök anyaként adna vigasztaló menedéket a benne és vele élőknek.

Hudáky Rita

MIT MOND A TUDOMÁNY?

Margócsy István:

“Orbán újabb költészetének nagy újítását a nyíltan imitációs költészet feltámasztása mutatja leginkább. [...] a teljes költői hagyomány vállalásáról és továbbviteléről van szó: Orbán számára a nagy hagyomány nyelve és formakultúrája maga a természetes nyelv – ennek állandó mozgósítása, életben tartása jelenti a költészet természetes és folyamatos létmódját. [...] költészete, hiába a sok vad nyelvi és képi szökellés, néha a nyers vagy vad irónia, egészében is a nagy klasszikusok elegánsan vállalt imitációja: ő ugyanazt akarja megírni, más témákkal, más személyiséggel, más körülmények között, amit a régi-új nagyok már megteremtettek. Ha ugyanazt ugyanúgy nem megy, hisz más világot élünk, akkor legalább emlékeztessük, ha másként nem megy, akkor akár ironikusan is, magunkat és egymást a vállalkozás megszakíthatatlan azonosságára [...] Orbán nagy nyelvi bravúrja a stíluszintek gátlástalan keveréséből eredeztethető [...] egyszerre, egyazon pillantással fogja át a mindennapi (persze értelmiségi) nyelvhasználat igen széles skáláját és a hagyomány által szentesített “költői” nyelvi kincstárat.”

[Amíg] “Orbán fiatalabb kori verseiben az óda és a dal műfajai domináltak, s ezeknek határait az akkori költő alig-alig lépte át, addig az újabb kötetekben e két műfaj egymásba oldódott (a dal az ódához »emelkedett«), s megszületett a hajdani horatiusi műfaj, a carmen, mely elválaszthatatlanul, egyben őrizi az óda patetikus fenségét és tárgyiasságát, valamint a dal játékos kedélyét és személyes érzelmességét...”³

³ Forrás: Margócsy István: Orbán Ottó: A keljöljancsi jegyese. In: Margócsy István: “Nagyon komoly játékok”. Pesti Szalon 1996, Budapest

- Egy további tartalmas kritika érdeklődőknek: [Katona Gergely: Orbán Ottó költészete 1990 után >>>](#)
- Orbán Ottó oldala a Digitális Irodalmi Akadémia honlapján: [ITT >>>](#)

A MAGYAR NÉPDALHOZ AZ ÖRKÉNY SZÍNPADÁN

A képre vagy az ikonra kattintva, illetve a link segítségével megnézheted a 2014-es bemutatón készült felvétel részletét, amelyen Gálffi László mondja Orbán Ottó versét.

https://youtu.be/zN3cVj_7skM

A SZÍNPAD VERSE – GONDOLKOZZ VELÜNK!

“A versek többségét a költője biztosan nem így mondaná, és nem is ilyennek képzelte el. De azt eddig is tudtuk, hogy a vers annyiszor születik meg, ahányszor elolvassa egy-egy fogékony olvasó” [– írja Várady Szabolcs >>>](#)

- Hogyan hatott rád a versmondás? Milyen érzéseket támasztott benned?
- Milyen jelentést hordoz a színész személye, megjelenése, testbeszéde?
- Kövesd nyomon a színész által megmutatott “indulatmenetet”! Hogyan értelmezi a verset a hangsúly, a hangerő, a tempó, a beszédmód?
- Milyen jelentést hordoz a színpadi környezet, a többi színész jelenléte?

DALFORMÁBA FOGLALT GONDOLKODÁS – GONDOLATOK A VERSMONDÁSRÓL

1 'színpadkép'

Az előadás összes színésze jelen van: mozdulatlanul ülnek, állnak a színpadon, és szinte mindannyian a versmondóra szegezik a tekintetüket, aki a színpad széléhez közel foglal helyet, és nem vesz tudomást a többiekről: mintha csak egyedül, magában gondolkozna. – A színpadkép így olyan stilizált helyzetet teremt, amely önmagában is felhívja a figyelmet a megszólalás nyilvánosságának vagy magányosságának kérdésére.⁴

2 'testbeszéd'

A versmondó nem igazítja ünnepélyes vagy retorikus megszólaláshoz az enyhén magába roskadt testtartását. Combjára támasztott alkarja, többnyire ernyedten lógó kezei lemondást, tehetetlenséget, talán reménytelenséget sugároznak. Az ülő helyzet végig megmarad, éppen csak annyi mozdulatot látunk, amennyit önkéntelenül szül a gondolkodás folyamatában szerepet játszó indulat. De még ez a kevés gesztus is precízen igazodik a vers szerkezeti határaihoz.

Pontosan az indulati csúcspont után, a saját állapot megvallásáról szóló rész előtt, azaz a vers mértani felénél picit módosul az addig csüggedt testtartás: a bal kéz ekkor támaszkodik meg a combon, a színész enyhén kihúzza a felsőtestét, tartása hozzákészülést, a váltás szándékát jelzi.

Végül a hetedik versszak elejétől, ahol a megszólított magasztalása kezdődik, a versmondó összekulcsolja a két kezét –, ez az imára is emlékeztető tartás a megnyugvás lehetőségét mutatja.

3 'szövegmondás'

Gálffi László puritán, visszafogott színészi eszközöket használ, nem csak a testbeszédében, hanem beszédmódjában, intonációjában is. Dalformába foglalt gondolkodásként prezentálja a verset: engedi a szöveget a kötött ritmussal csúszni, és csak nagyon finoman, szűk határok között gyorsít, lassít, tagol vagy emeli fel a hangját. Versmondását meghatározza, hogy nem kifelé beszél, nem tételez külső hallgatóságot, nem nekik akarja magyarázni, értelmezni a gondolati vagy az indulati tartalmat. Az emberekkel zsúfolt színpadon is magányosan, belülről alapozottan, csupán önmagának felelősen beszél a felkavaróan személyes ügyekről: nemzeti létről, kultúráról...

Hudáky Rita

⁴ * A versről részletesebben ld. az *Indulat és menedék* című szöveget a videó előtti részben.